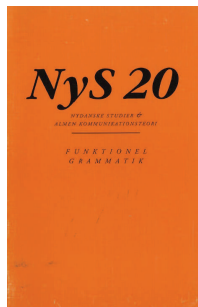

NyS

Titel:	Tag sprog alvorligt! En oversigt over funktionel grammatik
Forfatter:	Lisbeth Falster Jakobsen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 20. <i>Funktionel grammatik</i> , 1995, s. 11-39
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

TAG SPROG ALVORLIGT!

– en oversigt over funktionel grammatik

AF LISBETH FALSTER JAKOBSEN

1. INDLEDNING

I den nyere tid har der udviklet sig en ny hovedstrømning, et forskningsparadigme, inden for lingvistikken, nemlig Funktionel Grammatik. Ved et videnskabeligt paradigme forstås en gruppe af teorier eller begrebsdannelser, som er forudsætning for videnskabelig tænkning og aktiviteter i en given periode. Fælles for forskere under funktionalismens paradigme, FG, er, at de understreger det vigtige i at inddrage et bestemt synspunkt på sprog i forskningen, nemlig at sprog opfylder kommunikative og sociale funktioner. Sprog er et hjælpemiddel, som mennesker betjener sig af for at opnå givne mål. Det nære mål er at skabe social interaktion med andre mennesker, idet sproglige ytringer bruges til at overføre budskaber til modtageren, som så fortolker dem. Herved "forandres" modtagerens bevidsthed forstandsmæssigt og/eller følelsesmæssigt.

Selve organisationen af et sprog, sprogbygningen, skal forstås som svaret på de krav, der stilles til sproget: dels skal det fungere som kommunikationsmiddel og hermed som middel til interaktion, dels skal det modsvare menneskets kognitive, fysiologiske og sociale færdigheder. Målet for forskning i funktionel grammatik er at skabe klarhed over forholdet mellem form og funktion i sproget og at afgøre, hvad det er for funktioner, der synes at bestemme indretningen af de grammatiske strukturer.

Hovedideen inden for paradigmet er således, at man skal studere sproget i dets ydre ramme, dvs. både de formål, det skal tjene som hjælpemiddel til, og den basis sprog har i den menneskelige organisme, i form af den menneskelige kognitive funktionsmåde.

Som det vil blive beskrevet i afsnit 4, forstås det funktionelle paradigme sig selv som en modsætning til et andet paradigme, det formelle paradigme.

2. NAVNET FUNKTIONEL GRAMMATIK

Ordene 'funktion' og 'funktionel' er i sig selv vanskelige at få hold på, idet de dækker over yderst divergerende forestillinger inden for forskellige videnskaber. Også inden for lingvistikken selv kan man finde mange forskellige forståelser af 'funktion', der repræsenterer alle mulige lingvistiske retninger. Ethvert opslag i en lingvistisk ordbog kan forvisse én om det. I den her omtalte forstand hentyder termen funktionel til overordnede funktioner, som sproget som kommunikationsmiddel har, samt funktioner, der kan forstås som afledte heraf.

Hvad man kalder de overordnede funktioner, og hvor mange man vil regne med, varierer noget fra værk til værk; her skal omtales et sæt af funktioner, nemlig som M.A.K. Halliday fremstiller dem: sætningen er et middel til at repræsentere erfaringsmønstre (den ideationelle funktion (1985:101ff)); dvs. at sætningen kan gengive et sagforhold, en del af en oplevelse af den ydre verden eller af den indre mentale verden, som den kommunikerende måtte have haft. Ikke hele den globale oplevelse, men et struktureret udsnit (et mønster), som de sproglige strukturer, der er stillet til rådighed, kan udtrykke.

Sætningen er samtidig midlet til at vise den dialogiske relation: den talende tilkendegiver, på hvilken måde relationen mellem ham og modtageren af meddelelsen skal opfattes. På hvilken måde skal modtageren 'forandres'? Skal han blot tilegne sig meddelelsen, eller skal han også handle aktivt på basis af den? Hvordan stiller den talende sig selv til den ideationelle del af sin meddelelse (at dømme efter det sagte), hvilken sandhed eller sandsynlighed tillægger han selv sit udsagn, hvordan stiller han sig emotionelt til meddelelsens ideationelle udsagn? Og hvordan udtrykker han den personlige relation til modtageren? Dette er den interpersonelle funktion (1985:68ff).

Endelig får meddelelsen en bestemt udformning i sætningen. Informationen 'flyder' på en bestemt måde, afhængigt af situation, forudgående tekst og den talendes vurdering af modtagerens informationsniveau op til den pågældende sætning. Dette er den tekstuelle funktion (1985:38ff). Alle tre funktioner eksisterer og kommer til udtryk samtidig i sætningen.

Der er her hele tiden sagt 'sætningen'. Dette skyldes, at der tales om funktionel 'grammatik', og grammatik har som regel sætningen som en øvre grammatisk analyseenhed, både hvad angår den udtryksmæssige og den indholdsmæssige opbygning. Dette er dog kun den mere tekniske side af sagen for funktionel grammatik; det er et spørgsmål om, hvor man kan fin-

de den største regelmæssighed i opbygningen af det, man vil undersøge, og derved opnå den mest ensartede regelformulering. Og det bedste analyse-niveau er som regel (hel)sætningen som største enhed. Da interessen imidlertid ligger på de ovennævnte tre funktioner, kan den enkelte sætning kun forstås som en delfunktion af den samlede teksts overordnede funktion(er). Det er også karakteristisk for funktionel grammatik, at den interesserer sig meget for de diskursorienterede dele af grammatikken, som er de dele, der bringer sætningen i 'facon' til at kunne fungere i kommunikations-situationen i de tre nævnte funktioner. Således lægges sætningernes informationer til rette på en måde, der tager hensyn til tid og sted for kommunikationen og til den talendes opfattelse af modtagerens eget informations-niveau og generelle holdning op til den sætning, der er under konstruktion.

Som sagt kan selve ordet 'funktionel' dække over mange ting. En snævrere forståelse af navnet 'funktionel grammatik' kan man fx møde i en bestemt opfattelse af, hvad der er det helt basale udgangspunkt for den grammatiske beskrivelse: er det kategorierne (selve de sproglige udtryk), eller er det funktionerne, den måde de sproglige kategorier fungerer i sætningens og kommunikationssituationens sammenhæng. Det formelle paradigme udgår fra udtryksskategorierne, og beskriver dernæst eventuelt disses forskellige funktioner. Den omvendte fremgangsmåde er at udgå fra sætningens grundlæggende funktionelle enheder, og dernæst beskrive, hvilke kategorier der kan realisere disse funktioner. (Cf. fx Dik 1989:24.) At udgå fra funktionerne er tydeligt en reaktion mod det formelle paradigme, som det vil fremgå af afsnit 4 nedenfor.

3. FUNKTIONALISMENS HISTORIE I MEGET KORTE TRÆK

Mange træk inden for funktionel lingvistik har egentlig en meget lang historie. Der kan nævnes hele retorikken, hvis studieobjekt er den modtagerorienterede sprogbrug, og den amerikanske antropologiske lingvistiske tradition, hvor udforskningen af 'eksotiske sprog' i praksis udelukker sig selv, hvis ikke man inddrager samspillet mellem sproget og den ikke-sproglige verden, eftersom man formodentlig ikke forstår sproget på forhånd. I Europa kan som den mest berømte retning nævnes Pragerskolen, der fik sin formelle begyndelse i 20'erne. Et af dens hovedinteressefelter er funktionelt sætningsperspektiv (FSP), dvs. studiet af informationsfordelingen, "information flow", igennem sætningen; hermed er det også et studium af

forholdet mellem funktion – selve sætningens meddelelse – og form – meddelelsens fordeling over sætningsudtrykket.

Der er mange ansatser til funktionelle iagttagelser igennem lingvistikens historie; bl.a. får danskeren Otto Jespersen jævnligt en positiv omtale i denne forbindelse. Men det er først i begyndelsen af 70'erne, at tanken om, at den funktionelle tilgang danner et videnskabeligt paradigme, begynder at udvikle sig. Dette sker i den amerikanske lingvistik og i lande, som er præget af denne lingvistik; en af grundene er en heftig reaktion mod grundantagelserne i noget, der anses for et paradigme, nemlig den formelle lingvistik med transformationsgrammatikken som dominerende repræsentant. Da det formelle paradigme står meget stærkt, er reaktionen mod det også temmelig militant, især i USA. Holdningen til mål og metoder inden for det funktionelle paradigme er dog ret åben; der er mange forskellige arbejder fra rent deskriptive undersøgelser til store systembygninger. Omtaler af sådanne kan findes i lingvistiske ordbøger og håndbøger med oversigtsartikler. I afsnit 10 vil enkelte af de store retninger blive beskrevet kort.

4. DET FORMELLE PARADIGME

Det dominerende paradigme i amerikansk og i amerikansk inspireret lingvistik har fra slutningen af 50'erne og til nu været det formelle paradigme, med den generative transformationsteori, TG (og dens teoretiske efterfølgere, som fx EST (Extended Standard Theory), REST (Revised Standard Theory) og G&B, (Government and Binding)) som den vigtigste. TGs forskningsobjekt er først og fremmest den sproglige kompetence, altså menneskets sproglige viden, som ligger til grund for sprogbrug. Målet for TG er at nå frem til gyldige udsagn om et specifikt område inden for mentale fænomener, nemlig om det system af kognitive strukturer, som udgør den sproglige viden (cf. Fanselow og Felix 1987:17). Disse strukturer findes i den menneskelige hjerne, dvs. at grammatikken eksisterer som mentalt faktum uafhængigt af enhver beskrivelse af den. Det vil også sige, at en grammatisk beskrivelses adækvathed skal måles ud fra, hvad man mener at vide om disse strukturer i hjernen; en grammatisk beskrivelse, som alene er adækvat over for det beskrevne sprog, og hvis regelsæt er indbyrdes modsigelsesfrit, er ikke god nok. Det er ellers den sædvanlige opfattelse af en god grammatik.

Inden for TG-paradigmet har man tænkt meget over menneskers evne til at afgøre, om sætninger er grammatiske eller ej. Hvordan gør de det? Da

der findes næsten uendeligt mange realiserede sætninger på et sprog, hvoraf det enkelte menneske kun kan have oplevet en brøkdels, kan det ikke være sådan, at korrektheden måles ud fra en liste over korrekte sætninger, som sprogbrugeren har inde i hovedet. Snarere må man forestille sig et mentalt regelapparat, som man dels kan interpretere og måle korrekthed ud fra, dels selv kan producere sætninger efter. At det er et sæt regler og ikke lister, vil så kunne muliggøre og forklare menneskets sproglige kreativitet, dets evne til selv at kunne producere sætninger og forstå alle dem, det ikke har hørt før. Man må således gå ud fra, at den voksne sprogbruger i sit kognitive system har et sådant abstrakt sæt af regler (Fanselow og Felix 1987:36), og at dette regelsæt kun er analogt med mulige og korrekte sætninger i sproget. Regelapparatets indretning spiller derfor en stor rolle i TG; synspunkterne på dets opbygning har dog vekslet noget. En konsekvens af teoriens antagelser er, at da det i sidste ende gælder om at udforske det abstrakte regelskema, kan kun korrekte sætninger i et sprog udgøre databasen for udforskningen.

Specielt i fonologien og syntaksen synes der at findes lovmæssigheder, som ikke genfindes inden for nogen andre vidensdomæner, og som derfor ikke kan reduceres til andre kognitive struktursystemer. Disse lovmæssigheder er således specifikke for vores grammatiske viden og må derfor være forankret i et selvstændigt system af mentale repræsentationer i den menneskelige organisme. På denne måde skal det udsagn forstås, at syntaksen, dvs. vores formelle sprogkompetence, er autonom; dens lovmæssigheder kan kun formuleres i selvstændige grammatiske kategorier og kan kun forklare ud fra grammatiske principper – ikke ud fra fx pragmatiske principper eller fra lovmæssigheder, der ligger i menneskets almene kompetence til at løse problemer.

5. DET FUNKTIONELLE PARADIGME

I det funktionelle paradigme er det overordnede synspunkt sproget forstået som et middel til social interaktion blandt mennesker, og det bruges med den hensigt at etablere kommunikative relationer (Dik 1989:3). Dvs. at man inden for paradigmet stræber efter at udarbejde det instrumentelle ved sproget, nemlig hvad mennesker kan udrette med det, når de interagerer.

Ud fra den anskuelse kan man kalde retninger og forsøg på at nedskrive og forklare sproget og dets bygning ved at sætte det i relation til kommunikation for funktionel lingvistik. Det følger af sig selv, at prioriteringen af

rangfølgen af de forskellige bestemmende faktorer for sprog er anderledes her end fx i TG: det i sidste ende bestemmende er pragmatikken, som indeholder kommunikationssituationens faktorer; underordnet den er det sproglige indhold, semantikken, og tjener for disse to andre er det sproglige udtryk, herunder syntaksen. Altså ingen autonom syntaks.

5.1 DE STANDPUNKTER, DER REAGERES IMOD

For at få et mere detaljeret indtryk af funktionel grammatik kunne man begynde med at se på, hvad det er, funktionalisterne opponerer mod hos de formelle grammatikere. Den, der udtrykker kritikken mest detaljeret og mest rabiát, er nok Givón (fx 1984:5ff)¹:

– Med Saussure holdt strukturalismen i begyndelsen af dette århundrede for alvor sit indtog. Saussure så sproget som et relationelt system af formelle (abstrakte) elementer, hvis værdier bestemmes af relationerne til de andre værdier inden for systemet. Elementerne er formelle/abstrakte på den måde, at det, der må anses for det karakteristiske ved dem, er deres relationelle værdi, og ikke rigtigt deres substantielle værdi, dvs. hvad de faktisk består af (fx deres faktiske udtryk i form af lyde, eller deres faktiske indhold i form af referenceværdier til den ikke-sproglige verden, og af deres øvrige brugsværdi). På denne måde blev sprogvidenskaben en autonom videnskab, fordi den kun vil udforske indre relationer i sproget, ikke relationer udad mod det ikke-sproglige.

– Saussures adskillelse af *langue* (selve sprogsystemet) og *parole* (den aktuelle sprogbrug i konkrete situationer) og forestillingen om, at det er *langue*, der er den egentlige genstand for forskningen, var det første skridt på vej mod en idealisering og abstrahering af den sproglige database, eftersom de faktorer ved sprog, der stammer fra den konkrete anvendelse selv, ikke har nogen interesse. Det er selvfølgelig klart, at databasen, de empiriske facts, man bygger sin undersøgelse på, er helt afgørende for, hvad der kommer ud af undersøgelsen; derfor er valget af data så vigtigt.

– En anden opdeling, Saussure foretog, er den metodiske opsplitning i synkroni og diakroni. Hvis man skal undersøge et sprogligt tegns relationelle værdi i systemet, må man se det i et bestemt øjeblik under inddragelse af systemets samtlige værdier i dette øjeblik. Ved en diakron undersøgelse kan

man følge et bestemt elements udvikling gennem tiderne. Under den synkrone synsvinkel må sproget nødvendigvis opfattes som et stabilt system. Men dette er i sig selv en abstraktion; sproget er egentlig konstant under udvikling, og derved hele tiden i forandring.

– Endelig lagde Saussure ved sin strukturtænkning grunden til en idealiseret og abstrakt opfattelse af sproglige kategorier. Det idealiserede ligger i, at kategorier opfattes som diskrete, dvs. at et givet fænomen enten tilhører kategorien eller ej. En sådan kategoriseringsmåde kalder man også binær. Denne abstraktion får som resultat, at man lægger afstand til de faktiske forhold i sprog, hvor det kan være vanskeligt at kategorisere så entydigt som “enten – eller”.

Den fremførte kritik skal dog ikke skygge for det faktum, at Saussure har haft kolossal indflydelse på det 20. århundredes lingvistik; han har strammet metode, systematik og teoribevidsthed op og sat studiet af moderne sprogsystemer i deres egen ret i centrum.

– Til slut kan nævnes, at der i USA med Bloomfield og hans antimentalistiske holdning kom en hang til at henvise brugen og det funktionelle ved sproget til andre videnskaber. Bloomfields holdning var, at sprogvidenskabens især skulle koncentrere sig om udtrykssiden.

Disse anskuelser radikaliseres med Chomskys lancering af den generative transformationsgrammatik i slutningen af 50'erne. Den var jo revolutionær på nogle punkter, især på det generative grundsynspunkt. Under denne synsvinkel forlod man den egentlige deskriptivisme, hvor man kategoriserede på allerede foreliggende datamængder. Det nye ved den generative grammatik var bl.a. springet fra den statiske til den dynamiske opfattelse: hvordan er de produktionsmekanismer, der sætter én i stand til at frembringe de sproglige data? Man så den i lang tid som en kalkule, dvs. en mekanisme, som, hvis den blev gennemløbet korrekt, ville føre til korrekte ytringer. Denne kalkule byggede man så sprogmodeller ud fra.

5.2 REAKTIONEN, ISÆR MOD CHOMSKY

Disse synspunkter havde nogle kedelige bivirkninger, set fra funktionalismens standpunkt, se fx Givón (1984:7-9)²:

Struktur og funktion. Sprog og især syntaks bliver forstået som struktur, der eksisterer og kan forstås uafhængigt af indhold og funktion. Autonom syntaks (se afsn.4.) kommer derved til at blive en forklaring i sig selv inden for lingvistikken.

Sprogevnens medfødtthed. Dvs. de grundlæggende sprogstrukturers medfødtthed (genetiske forankring) og derfor også enshed hos alle mennesker. Denne medfødtthed får forklarende kraft i teorien: en given strukturs beskaffenhed forklares med dens genetiske udformning. Hvad der lades ude af betragtning, er igen ikke blot funktionelle synspunkter, nemlig at strukturen er, som den er, fordi den skal bruges til de og de formål; men også evolutionære og økologiske synspunkter overses. Det synspunkt, at den genetiske basis hos mennesker er ens, fører til en negligering af sprogs faktiske forskellighed, sådan som de tager sig ud i realiseret stand. Derved bliver forklaringer på denne forskellighed, som måske netop kunne findes i forskellig økologi, forskellige livsbetingelser hos forskellige sprogsamfund, og/eller forskellig sprogudvikling, helt uaktuelle. Det mest blokerende er dog, at strukturernes medfødtthed bliver brugt som forklaring på strukturernes beskaffenhed.

Sprog og kognition. De sproglige strukturer, altså den formelle side af et sprog, bliver sat som at være det, der har den mentale realitet, fordi de er medfødte. Herved bliver en anden mulig kandidat til mental realitet, nemlig vores generelle kognitive færdigheder og vores generelle processeringskapacitet, forkastet som mulighed.

Formalisering. Som det måske vides, beskrev TG især i begyndelsen en grammatik som et formelt, deduktivt, lukket og komplet system. Man begynder beskrivelsen af en sætningsgenerering med S (= sætning), og så deducerer man strukturen ved at følge et antal nøje definerede regler for genskrivning. Problemet er her, at sådanne regler nødvendigvis må være diskrete, "enten-eller" regler, ellers kan reglerne ikke gennemløbes med et entydigt resultat. Gradueringer af tilhørsforholdet til en kategori i mere og mindre centrale medlemmer, således som man kan opleve det i faktisk sprogligt materiale, bliver gjort umulige inden for regelapparatet. Ligeså er der ikke plads til direkte undtagelser. Her kommer den omtalte idealisering og abstrahering i forhold til sprog materialet tydeligt ind. Den sproglige kompetence bliver således en kalkule af deterministisk art, et

spørgsmål om at gennemløbe regelapparatet korrekt og foretage korrekte strukturelle valg inden for de binære enten-eller kategorier. Spørgsmålet om kommunikation bliver slet ikke problematiseret. Vellykket kommunikation kan jo faktisk godt foregå ved forkerte gennemløb af reglerne. Mennesket er i sine samlede kognitive færdigheder næppe så deterministisk, som TGs grammatiske regelapparat forudsætter for sprogkapaciteten.

Databasens empiriske integritet. Enhver sprogbeskrivelse må nødvendigvis foretage abstraktioner i den sproglige beskrivelse for at reducere virkelighedens mangfoldighed til et overskueligt antal kategorier og sammenhænge. Abstraktionen selv er imidlertid lingvistens konstrukt. Chomskys abstraktion er at henlægge selve sprogkapaciteten til den sproglige kompetence, beherskelse af de samlede sproglige strukturer hos den ideale sprogindehaver. Kompetencen er forskellig fra performansen, der anskues som realisationen af enkelte individuelle sprog handlinger på basis af kompetencen. Performansen kan i de enkelte tilfælde muligvis være behæftet med alskens utilstrækkeligheder og forkertheder. Problemet er nu, at man kaster sig over kompetencen og laver lingvistiske modeller over den. Den får således en meget høj teoretisk status, som noget i sig selv eksisterende, i stedet for at være lingvistens abstraktion over objektsprogligt materiale.

På den måde kan man skrælle en stor del af data væk, dem som man ikke synes passer ind af den ene eller den anden grund, og henvise dem til det uperfektes kategori, performansen. Hermed får man et hermeneutisk problem: de data, man undersøger med henblik på det, der har teoretisk gyldighed, nemlig kompetencen, er allerede klippet til i forhold til forestillingerne om denne kompetence. Man havner således let i et empirisk vakuum, fordi teorien udvikles på et datamateriale, som er skævt i forhold til den upolerede virkelighed.

Tversproglig variabilitet. Tidligere stod græsk og latin som alle sprogs målestok; det kaldes den eurocentriske tradition. Denne tradition fortsætter, men nu med engelsk som målestok og forbillede for de abstrakte sprogstrukturer, dybdestrukturen. Sprogs forskellighed i overfladestrukturen kommer til at spille en lille rolle i teorien, netop fordi det postuleres, at forskellige overfladestrukturer kan føres tilbage til samme dybdestruktur, og fordi det er dybdestrukturen, der er det interessante. Dette må betragtes som en alvorlig skævvridning: som overfladestrukturer betragtet findes der

meget forskellige sprogsystemer; dette kan især opleves i samme øjeblik, man stikker næsen uden for indoeuropæiske sprog. Derfor kan en dybdestruktur, hvis opbygning anses for særdeles lig engelsk, kun bringes til at fungere, hvis man ser kraftigt bort fra overfladestrukturer i alverdens sprog.

Sproglig udvikling, forandring og evolution. Ved at skelne skarpt mellem synkroni og diakroni kan man opnå den abstraktion at kunne beskrive sprog på helt synkron basis, dvs. sprogsystemet i total ligevægt. Dette er så blevet anset for at være den bedste tilgang til beskrivelse, og også den bedste tilgang til beskrivelsen af sproglige universaler (helt analoge fænomener i alle sprog). Men dét skaber vanskeligheder for forståelsen af sprogs udvikling hos mennesker igennem tiderne, den såkaldte fylogenetiske udvikling, og også for den ontogenetiske, dvs. sprogets udvikling i ét individ. Hvordan lærer fx et barn et sprog? Her har forklaringen igen været de medfødte sproglige strukturer; pragmatiske og sociokulturelle faktorer, som det input, barnet får udefra, bliver skubbet til side. Sprogevn som sådan er blevet forstået som unikt givet for den menneskelige race og ikke betragtet under et evolutionært aspekt som resultat af arternes udvikling, således som alle andre karakteristika ved mennesket bliver betragtet. Derved er sprogevn løsnet fra det biologiske helhedssyn på mennesket.

Social og kulturel kontekst er generelt blevet negligeret som liggende uden for kompetencen. Hermed forsvinder også opfattelsen af sproget som et socio-kulturelt fænomen, der tjener som hjælpemiddel til noget andet og mere.

6. HVILKE TEORETISKE FORESTILLINGER HAR FUNKTIONEL GRAMMATIK?

Givóns kritik går summa summarum ud på, at TG ved at satse på den abstrakte sprogstruktur har gjort sprog til et net, helstøbt og mindre uoverskueligt objekt for sprogvidenskaben, end det i virkeligheden er. Hvis man begynder at ville lukke alle de ting ind, som Givón efterlyser, så udvider det videnskabelige objekt sig til en mere forkludret, mangedimensional størrelse med åbne ender. Her er faktorerne enten vanskelige at få fat på og få defineret, eller diverse synspunkter kunne tænkes at komme til at stå i vejen for hinanden, når man vil lave en undersøgelse.

Jeg vil nu gå positivt frem og først omtale nogle af de opgaver, som FG

ser for sig. Givóns forestillinger herom er stort set negationerne til det, han har fremført i sine kritikpunkter (1984:9-10). Men man kan også anføre en anden fremstående funktionalists synspunkter på, hvad den funktionelle grammatiks opgaver er.

Simon Dik (1989:1 og 4-7) gør først opmærksom på, at man bør overveje, hvordan udøveren af et naturligt sprog arbejder eller "virker". Hvordan kan den talende og modtageren kommunikere ved hjælp af sproglige udtryk? Han foreslår, at man skulle overveje, hvilke komponenter der skal til for at bygge en model af en natursprogsbruger, således at modellen kommer til at ligne en ægte sprogbruger mest muligt. (Læg mærke til, hvordan modelbyggeriet, som var så fremtrædende i TG, stadigvæk sidder i Dik; spørgsmålet er ikke, om det er muligt at bygge en model, men snarere, hvilke egenskaber der lægges ind i modellen.) Det viser sig så, at en sprogbruger skal have mere end sprogkapacitet for at kunne kommunikere. Han skal i hvert fald have følgende kapaciteter:

- sprogkapacitet – så han kan producere og interpretere sproglige udtryk af ofte stor kompleksitet og varietet i mange forskellige situationer
- epistemisk kapacitet – så han kan opbygge og vedligeholde en organiseret vidensbase. Den skal han bl.a. bruge til at organisere indholdet af det hørte og gøre brug af det ved produktion
- logisk kapacitet – så han kan slutte sig til yderligere på indholdssiden af meddelelsen ud fra det eksplicit sagte
- perceptiv kapacitet – så han kan opfatte sine omgivelser, aflede viden af dem og udnytte dette i sprogproduktion og interpretation
- social kapacitet – så han kan sige det, han vil, på en passende måde i den enkelte situation for at opnå de kommunikative mål, han har sat sig

Alle disse kapaciteter skal kunne operere integreret, for at kommunikationen bliver virksom. Selve sprogevnens ses her kun som en del af et større sæt af evner. Sprogevnens lægges altså ind i et mere integrativt syn på menneskets mentale funktioner. Funktionel grammatik er således kun et forsøg på at rekonstruere en del af det samlede mentale apparat. Grammatikkens regler deler sig i to hovedgrupper: den ene er dem, der vedrører selve sprogbygningen, strukturen i de lingvistiske ytringer. Det er så semantiske, syntaktiske, morfologiske og fonologiske regler. Og så er der de regler, der styrer strukturen i den verbale interaktion, som man bruger de lingvistiske strukturer i. Det bliver de pragmatiske regler. Der er altså et regelsæt mere, end der regnes med i TG, nemlig hvad der hører under pragmatikken. Desuden er der forandring i forestillingen om sprogevnens integration i men-

neskets andre evner og dermed om, hvilke aspekter der er værd at udforske for lingvistikken.

Hertil kommer også, at grammatikkens regelsæt ikke skal nøjes med at vise de principper og regler, som de sproglige ytringer dannes efter, bare for deres egen skyld. De skal tillige prøve at forklare disse principper og regler inden for en funktionel ramme, nemlig som forklaringer på, hvorfor reglerne bruges, som de gør. Desuden skal reglerne gerne sættes op på en sådan måde, at de kan passes ind i en større teori om verbal interaktion.

Hvis man arbejder inden for det funktionelle paradigme, er der forskellige basisbegreber, man må tage med i sine overvejelser. Her er de formuleret i en række spørgsmål (Dik 1989:4-7)³:

Hvad er et naturligt sprog? Det er et hjælpemiddel til social interaktion. Det vil sige, at sproget har et formål; det har ikke en løsrevet eksistens. Dette synspunkt gør, at man må forstå sprogs opbygning som mindre arbitrær i forhold til virkeligheden, end hvis de blot var selvberoeende strukturelle enheder.

Hvad er et naturligt sprogs hovedfunktion? Det er at etablere kommunikation mellem sprogbrugerne. Etableringen er dynamisk og interaktiv mellem kommunikationspartnerne, og det, der udveksles eller etableres, er pragmatisk information, dvs. med inddragelse af elementer fra viden, overbevisninger, forudfattede forestillinger, følelser osv., som kommunikationspartnerne måtte sidde inde med. Kommunikation er ikke blot overførsel af faktisk information. Det forudsættes, at der er to interaktanter i situationen som grundmønster for kommunikation, den talende og modtageren. Andre konstellationer (såsom monologer rettet til den talende selv) må betragtes som afledte.

Hvad er det psykologiske korrelat til et sprog? Det er sprogbrugerens kommunikative kompetence. Læg mærke til termen kommunikativ, i modsætning til TGs grammatiske kompetence. Den kommunikative kompetence er mere, idet den ikke blot omfatter evnen til at konstruere og forstå sproglige ytringer, men også omfatter evnen til at bruge en effektiv og passende formulering i situationen ifølge sprogsamfundets sædvaner. Den indbefatter også evnen til med vilje at bruge forkerte eller uheldige formuleringer, hvis det rette kommunikative mål kan opnås på den måde. Målestokken er altså ikke så meget korrekthed i den sproglige konstruktion, som det er

kommunikativ vellykkethed. Men adskillelsen mellem kompetens og performans opretholdes hos Dik. Der er stadigvæk forskel på, hvad man kan gøre (kompetens) og hvad man faktisk gør i den enkelte situation (performans). Men det skal nok næppe forstås TG-agtigt, dvs. som forskellen mellem den medfødte kompetence og kedelige fejl i udførelsen, men snarere som et spørgsmål om valgmuligheder i kompetencen, hvoraf man kun kan vælge at udføre én.

Hvad er relationen mellem et sprogs system og dets brug? Man skal ikke skille system og brug så meget ad, men hellere forstå allerede det underliggende system, det abstrakte system, som funktionelt. Man kan ikke skille spørgsmålet om, hvordan et sprog er konstrueret, fra, hvorfor det er konstrueret, som det er, givet dets kommunikative opgaver. Det vil så også sige, at man skal have det pragmatiske aspekt med fra starten, altså have kontekstuelle og situationelle faktorer med, når man vil analysere noget funktionelt. Og det vil igen sige, at man skal betragte sproglige ytringer som fungerende i rammer, som i de enkelte tilfælde er medkarakteriseret af den mængde kontekstuel og situationel viden, som den talende og modtageren sidder inde med.

Hvordan tilegner børn sig et naturligt sprog? Hvor TG har lagt al vægt på synspunktet om medfødthed, lægger FG megen vægt på det synspunkt, at sprog tilegnes i kommunikativ interaktion mellem det tilvoksende barn og omgivelserne. Der er altså barnets biologiske og sociale udvikling at tage hensyn til, og medfødthedsprincippet tages kun i anvendelse som forklaring på det, som ikke kan forklares ved interaktiviteten.

Hvordan kan sproglige universaler forklares? Universaler er fænomener, som er fælles for alle eller et stort antal sprogs overflader. Det er lettere at forklare universaler, hvis man ser sprog som kommunikationsmiddel, end hvis man ser bort fra kommunikationen (i princippet ville man i så fald bedre kunne forvente en total arbitraritet i sprogs overfladestruktur. Hvorfor skulle der egentlig være noget fælles ved sprogs overflader, hvis de først og fremmest er selvberoende størrelser, og deres brugsværdi kun er sekundær?). Med inddragelse af kommunikation kan man forstå de fælles træk for alle sprog som de eksterne faktorer, der ligger til grund for udformningen: udveksling af information ved hjælp af det os givne mentale og fysiologiske apparat. Man kan betragte det enkelte sprog som partikulære

løsninger på et meget speget problem: 1) etableringen af et kommunikationsfællesskab mellem sprogbrugere på højt niveau, 2) de biologiske og psykologiske egenskaber hos sprogbrugere, 3) de omgivelser og omstændigheder, inden for hvilke sprog bruges. De tre grundfaktorer skal finde en passende balance i det enkelte sprog. Selve balancemåden kan så være forskellig i forskellige sprog.

Et funktionelt syn på sprog udelukker selvfølgelig ikke, at der er genetiske faktorer på spil, som styrer eller letter tilegnelsen af sprog. De er bare ikke i sig selv tilstrækkelige som forklaring, men kun det sidste, man kan falde tilbage på, når alle andre forklaringer ikke slår til.

Hvad er relationen mellem pragmatik, semantik og syntaks? Det er tydeligt, at den pragmatiske ramme er det overordnede, ud fra hvilket semantik og syntaks må ses, fordi sprogudøvelsen indgår som en del af en større pragmatisk konstellation. Semantikken, indholdsdelen, er instrumentel i forhold til pragmatikken, ligesom syntaksen er det i forhold til semantikken som det eksisterende middel til at udtrykke komplekse indhold. Der er ingen autonom syntaks.

Nu er Dik teoretisk grammatiker og systembygger, (som Chomsky er det), og derfor interesserer han sig også for de krav til adækvathed, som en grammatikteori skal have. Man husker TGs gamle krav til deskriptiv adækvathed, god tilpasning mellem reglerne og de i objektsprog faktisk forekommende forhold, og eksplanatorisk adækvathed, hvorved man bl.a. skal kunne afgøre, hvilken af flere grammatikker over et givet sprog der er den bedste, nemlig den, der bedst stemmer overens med de forestillinger, man gør sig om kompetensen.

Hvilke adækvatheder regner Dik med? (1989:12-14):

Pragmatisk adækvathed. Jo bedre en grammatikteori kan passes ind som en faktor i en bredere pragmatisk teori, des mere adækvat er den. Dvs. at der i grammatikken skal lægges vægt på beskrivelsen af brugen af de sproglige udtryk, således at de bedre kan passes sammen med generelle regler for verbal interaktion.

Psykologisk adækvathed. Af pragmatisk adækvathed følger, at man ikke kan komme uden om at indregne den talende og modtageren som faktorer i grammatikken. Men det vil igen sige, at grammatikken så vidt muligt må

tilpasses psykologiske modeller for sproglig kompetence og sproglig adfærd. Grammatikken skal også reflektere de to måder, man kan fungere på som sprogbruger, nemlig som sprogproducent og som sprogmodtager eller -interpretator. Dette kan man opnå ved at koncipere grammatikken sådan, at den indeholder en produktionsmodel (en generator), en interpretationsmodel (en parser) og et sæt af elementer og principper, som kan bruges for generatoren og parseren. En sådan måde at stille grammatikken op på, siger Dik, ville gøre det lettere at integrere den i modeller, som skal simulere natursprogsbrugerens sproglige adfærd, og gøre det lettere at evaluere ved hjælp af psykologiske testningsmetoder eller ved computermodellering. (Læg mærke til, at Dik med disse modelforestillinger, især computermodelleringen, ikke ganske har sluppet taget, hvad angår TGs model- og kalkuleforestillinger. Det mærkes i hans regelformuleringer, som stadigvæk er binære (cf. afsn.8)).

Typologisk adækvathed. Grammatikteorien skal være sådan indrettet, at den kan bruges til at fremstille grammatikker over ethvert naturligt sprog, samtidig med at den skal kunne redegøre for ligheder og forskelle mellem disse sprog. Dvs. at en sådan grammatikteori skal udvikles på en database, som består af mange sprog, og testes på nye sprog igen. Engelsk alene kan ikke danne basis for en teori. Den rette holdning til data ved teoribyggeriet må således være empirisk – man skal tage sprog alvorligt ved at tage dets data alvorligt. Undersøgelserne af de enkelte sprog, og derved også typologiske behandlinger, skal dog være baseret på sprogteori; teori-neutrale, quasi-induktive undersøgelser kan ikke gøre det.

7. TEORETISKE OG METODISKE RELATIONER TIL ANDRE VIDENSKABER

Hvor det formelle sprogparadigme henter sin primære inspiration i matematik og logik, især med hensyn til opfattelsen og beskrivelsen af selve det strukturelle inventar og den måde, hvorpå genereringen af sætninger finder sted på, er det tydeligt, at det funktionelle paradigme får sin inspiration fra biologien. Den, der siger det klarest, er Givón, som gang på gang gør opmærksom på biologiens insisteren på at studere anatomi og fysiologi, altså form og funktion, samlet. Hvordan er fx en vinge bygget, hvordan fungerer den, og hvordan er disse to forhold afhængige af hinanden? Således skal form og funktion også studeres samlet i sprogvidenskaben.

Det er også ham, der stærkest insisterer på at opgive det strengt synkronet synspunkt og interessere sig for evolutionen i sagen, sprogudviklingen. Dels fylogenetisk, menneskeartens sprogudvikling, dels ontogenetisk, det enkelte menneskes sprogudvikling fra vugge til grav, og dels de enkelte sprogsystemers udvikling.

Men der er også stærke berøringsflader til andre videnskaber, især til psykologi, til den epistemologiske del af filosofien, altså erkendelseslæren, og også til antropologien, der beskæftiger sig med sociale og kulturelle strukturer og funktioner i forskellige samfund. Kognitionsvidenskab spiller her en stor rolle, idet de menneskelige kognitive egenskaber, den medfødte måde, vi møder verden omkring os på, er det helt grundlæggende for alt, hvad der er sagt her om det funktionelle paradigme.

En vigtig ting er relationen mellem vores oplevelse af verden ved primær kognition og sproget som formidler ved gengivelsen af den primære kognition. Det er klart, at de to ting ikke er det samme: sprog er forenkende og abstraherende i forhold til kognitionen selv, og sprog benytter sig af præfabrikerede elementer til at gengive det unikt oplevede. Et stort spørgsmål er her, hvor abstraherende de sproglige funktioner er. Gengiver disse funktioner relativt råt vores kognitive kategorier, eller er der en lang abstraktionsvej mellem kognitions-kategorierne, som må anses for at være stort set fællesmenneskelige, og de enkelte sprogs funktionskategorier? Dette er der forskellige meninger om (cf. afsn.9 nedenfor).

8. METODISKE IMPLIKATIONER AF FUNKTIONELLE FREMSTILLINGER

Jeg skal nu omtale enkelte af de implikationer, som udspringer af de omtalte grundforestillinger om sammenhæng mellem kommunikation, den menneskelige kognition og verden og de pragmatisk omgivelser.

8.1 DISKRETE KATEGORIER VERSUS PROTOTYPEKATEGORIER

Mennesket arbejder meget med kategorisering af verdens mangfoldighed. Ideen med kategorisering er i sidste ende, at man vil kunne mestre mangfoldigheden ved forenkling; dvs. at kategoriernes antal skal være betydeligt mindre end de partikulære eksemplarer eller tilfælde. På denne måde bliver vores kategorisering nødvendigvis 'fuzzy', uskarp i kanterne mht. hvad

der hører ind under en kategori, og hvad der ikke gør. Kategorien, som den er opfattet eller defineret, passer nemlig bedre på nogle tilfælde end på andre; de sidste tilfælde kommer så med 'på rabat', med nedslag på enkelte af de egenskaber, der i øvrigt karakteriserer medlemmer af kategorien. Fx kategoriseres et blindt øje normalt stadigvæk som et øje, skønt et hovedkarakteristikum, evnen til omsætte lysbølger til nerveimpulser, er gået tabt. Vi er også i stand til at kategorisere den samme mængde på forskellig måde ved at relatere elementerne til kategorier, der er defineret ved forskellige karakteristika. Fx kan man kategorisere den samme gruppe mennesker efter køn, højde, øjenfarve, socialgruppe osv. og herved få forskellige inddelinger af samme oprindelige gruppe. Kort sagt, mennesket er ret fleksibelt, praktisk anlagt og kontekstsbevidst i sin kategorisering; det handler her pragmatisk.

Der er ingen grund til at antage, at mennesket har en anden holdning til kategorisering på det sproglige område. Det vil så sige, at man må opgive forestillingen om, at sproget har diskrete (binære) kategorier, efter hvilke et element enten hører til kategorien eller ej. Med i forestillingerne om diskret kategorisering er også, at de elementer, der hører ind under samme kategori, er lige 'gode' medlemmer af kategorien. Mere sprogadækvat er det at regne med prototypekategorier. Disse har en fast stok af elementer, der udviser de samme egenskaber og som regnes for de 'gode' medlemmer af kategorien – dem, som så at sige sætter eller definerer kategorien. Men kategorien tillader også elementer, der er mangelfulde mht. karakteristika på den ene eller anden måde. Den menneskelige fleksibilitet klarer at fastlægge et tilhørsforhold alligevel på basis af de resterende karakteristika.

Denne kategoriseringsmåde går især godt, når det drejer sig om funktioner. Hvis fx følgende er en prototypisk sætningskonstruktion med tilhørende funktion på dansk:

Jeg er sulten

så klarer vi at forstå den samme funktion ved en mindre prototypisk konstruktion som:

Mig sulten

Det er det, der gør det muligt at kommunikere med individer, der ikke mestrer systemet fuldkomment, som fx mindre børn eller mennesker, som

først har lært sproget i en mere voksen alder. Vi gennemløber ikke vores binære regler for så at afvise konstruktionen som fejlagtig og derfor umulig. Vi ser lighedspunkterne med mere prototypiske medlemmer af en kategori og kategoriserer så derefter. Vi strækker os altså i det enkelte tilfælde, fordi viljen til verbal interaktion er større end viljen til systemtroskab.

8.2 STATISTISKE OG PROBABILISTISKE METODER

Prototypetanken kræver en metode til at fastlægge kategoriens centrum og periferi; dette er principielt ikke nødvendigt ved binær kategorisering. Hvis man vil nå ud over intuition i beskrivelsen af prototyper, kræver det statistiske metoder ved beskrivelsen af kategorien, således at centrum i kategorien udgøres af hovedparten af eksemplerne, som udviser de samme træk. Periferien falder ud i forskellige underafdelinger alt efter, hvilket træk der mangler i den enkelte undergruppe af elementer. Et centralt element opfattes normalt af de fleste som en umarkeret størrelse, og periferigrupperne som markerede størrelser på forskellig måde. Trækket markeret/umarkeret har en stor kommunikationsmæssig relevans, selvom det selvfølgelig i sidste ende står i relation til andre ting; altså: Hvad er elementet markeret i forhold til? Med hvilket indhold er det markeret?

Probabilistiske metoder er prospektive, dvs. forudsigende mht., hvad der mest sandsynligt vil forekomme også i fremtiden. Dog drejer det sig kun om sandsynligheder; intet kan forudsiges med fuldstændig sikkerhed. Probabilisme er et godt redskab ved beskrivelsen af fx markerethed/umarkerethed i den pragmatiske styring af de sproglige valg mellem muligheder, som den talende udøver, og som modtageren interpreterer efter sædvanligvis samme retningslinjer.

Statistik og probabilitet er begreber, som bruges meget i biologien og i deraf afledte videnskaber som fx medicin.

8.3 FUNKTION VERSUS FORM

Funktionel lingvistik stiller sig en sværere opgave mht. konkrete beskrivelser end formel grammatik. Det skyldes, at det er lettere at kategorisere ud fra former; de er nemlig manifesterede og derfor forholdsvis indiskutable. Funktioner, derimod, som jo stort set allesammen ligger på indholdssiden, har fra begyndelsen af status som indholdsinterpretationer, og er derfor

som alt andet på indholdssiden langt sværere at afgrænse og definere; derfor bliver de funktionelle kategorier også sværere at opstille. Hertil kommer det forhold, at der ikke er sammenfald mellem funktion og form: samme funktion kan have flere udtryk, og samme udtryk kan have flere funktioner. Tænk fx på, hvordan man kan iklæde en indholdsmæssig opfordring et udtryk. Det er jo ikke gjort med en imperativ alene. Tænk på alle de pragmatiske faktorer, der skal indregnes, før man har fundet det rette udtryk over for modtageren i den enkelte situation. Og tænk så på, hvor mange forskellige udtryk, der er basis for at konstruere herudfra på det enkelte sprog.

Da man af praktiske grunde ikke kan skrive om form og funktion på én gang, kan grammatikken fx skrives ud fra udtryk/form, hvis funktioner så tilskrives: fx hvilken funktion har imperativ? eller der kan gås ud fra funktioner, hvis form så tilskrives: hvilket (hvilke) udtryk kan jeg give en opfordring?

8.4 TOP DOWN ELLER BOTTOM UP BESKRIVELSER

Hvis man vil begive sig ud i forsøget på at lave en funktionel sprogbeskrivelse af fx blot et enkelt sprog, så står man over for et grundlæggende valg. Skal man begynde ved de store enheder og bryde dem ned, "top down", eller skal man begynde ved de enkelte byggesten og vise deres gradvise konstruktion til større enheder, "bottom up". Klassisk TG er fx top down, begyndende med S (= sætning). Det er uden for diskussion, at kommunikation, informationsoverførsel og interaktion med omverdenen sker over de store enheder; så rent idealistisk set ville det være rimeligt at begynde dér. Desværre er det også der, den udtryksmæssige mangfoldighed i forhold til den enkelte funktion er størst. Tænk igen på opfordringens mange mulige udtryk. Det er også i "top"-delen af ytringen, at de fleste pragmatiske faktorer, som er så vanskelige at fange ind i en beskrivelse, spiller ind, således at det bliver svært at afgøre, hvor de ikke-sproglige omverdensfaktorer ender, og man kan begynde sin grammatik.

Derfor ender de fleste forsøg, der er gjort på en samlet beskrivelse, også med at være bottom up beskrivelser, fra de små enheder til de store. Det er også den traditionelle deskriptive måde at skrive grammatik på. I praksis er det nemlig langt lettere at lave, men set fra et funktionelt synspunkt kan det let forfejle den funktionelle grundpræmis. Hvis man nemlig begynder

med at forudsætte, at der er foretaget visse valg af leksikalsk art inden for ordklasserne substantiv, verbum, adjektiv, og derefter viser leksikonelementernes konstruktionsmæssige vej til en sætningshelhed, får man ikke indregnet de pragmatiske faktorer, der fra begyndelsen drev den talende til at vælge netop disse enheder.

8.5 ANTALLET AF PRAGMATISKE FAKTORER I DEN GRAMMATISKE BESKRIVELSE

“Bund”-delen af grammatikken er ren sproglig, den består af det samlede antal grammatiske elementer og deres kombinationsmuligheder samt en kategorisering af leksikalske elementer efter de træk, som vil spille en rolle for deres kombination med grammatiske elementer. De fleste regler, omend ikke alle, som her kan formuleres, drejer sig om den sproginterne struktur. Jo mere omfangsrige strukturerne bliver, med helsætningsstrukturer og deres indføjning i den større tekst som slutsten, des mere bliver valg af udformning præget af sprogksterne faktorer, de pragmatiske faktorer. Fx vil den talendes relation til modtageren og samtidig den grad af pressethed, situationen får ham til at føle, være udslagsgivende for, hvordan den talende i sidste ende formulerer sin opfordring. Jo mere presset man er, desto kortere er ens opfordring (grænsende til befaling) normalt formuleret.

Det store standende spørgsmål er her, hvor mange pragmatiske faktorer der skal indgå i selve regelformuleringerne i en funktionel grammatik. En pragmatisk faktor, som direkte påvirker et valg i en grammatisk kategori, skal selvfølgelig omtales; fx den faktor, som får den talende til fx at vælge imperativ til forskel fra indikativ. Men skal faktoren bag valget af formen ‘De’ i stedet for ‘du’ forstås som en del af grammatikken? Hvis man er moderat på det område, henviser man den slags valg til andre sider af sprogbrugerens evner, som falder uden for grammatikken, nemlig hans epistemiske, logiske, perceptive og sociale kapacitet (cf. afsn.6). Hvis man derimod pønser på at konstruere en slags generativ funktionel grammatik, hvor modellen kræver, at der skal gennemløbes et antal regler, er fristelsen til at tolke så mange faktorer som muligt som direkte dele af grammatikken meget større.

8.6 PARADIGMATIK ELLER SYNTAGMATIK SOM UDGANGSPUNKT

Enhver kommunikation forudsætter sproglige valg; hvis man altid må sige det samme i en bestemt situation, er man nærmest udelukket fra at fortælle modtageren noget nyt. Det sproglige system består da også af en lang række valgmuligheder inden for elementer og deres relationer. Man må forestille sig konstruktionen af en ytring som bestående af en omfangsrig række valg inden for paradigmer af muligheder, det er en af hovedideerne hos Halliday (1985). Relationen mellem disse valg kan man så se på som netværksrelationer: valg af x medfører/kan medføre valg af y og udelukker valg af z, selvom y og z er teoretiske valgmuligheder i samme mere abstrakte paradigme. Det er klart, at antallet af valgmuligheder i et paradigme afgrænser indholdet af de enkelte muligheder over for hinanden. Jo flere muligheder der er i et paradigme, desto mere specifikt vil det enkelte medlem af paradigmet være, fx i sit indhold. Selve sætningskonstruktionen er så et syntagma, bestående af dele, der kan indgå en relation, således at de ikke udelukker hinanden. Alle elementer i et sprogsystem må således grundlæggende forstås i to dimensioner, som tilhørende et paradigme og som havende syntagmatiske muligheder. De to dimensioner er komplementære og bidrager begge til indhold og funktion.

Problemet er, hvilken af de to dimensioner man skal vælge som grunddimensionen for den grammatiske fremstilling. Man kan tage den paradigmatiske dimension som udgangspunkt og ud fra en opfattelse af, hvad der er de paradigmatiske grundvalg, i detaljer skildre, hvilke valgmuligheder der er i de enkelte tilfælde. Det er det, Halliday gør i sin grammatik (Halliday 1985). Hvad der bliver forsømt ved denne fremgangsmåde, er en fremstilling af elementernes syntagmatiske muligheder; ikke alle elementer kan jo forbinde sig med hinanden. Et – endnu da – utopisk ønske om at få forklaret, hvorledes sammenføjnngen i det enkelte realiserede syntagma kommer i stand ud af de elementer, man har valgt på paradigmatisk grundlag, bliver heller ikke opfyldt. Det kræver nok også endnu ikke eksisterende indsigter fra den kognitive videnskabs side.

En anden måde at lave den grammatiske fremstilling på, er den syntagmatiske fremstilling. Man springer det primære, valget af leksikonelementer, over, og går lige til opbygningen af en sætning: hvilke kategorier skal der være i en sætning/ytring, for at den fungerer i en kommunikationssituation? Og hvilke relationer er der mellem kategorierne? Denne syntagma-

tiske løsninger går bl.a. Dik ind for. Måske er den lettere at håndtere, men den negligerer den paradigmatiske dimension, nemlig hvor mange valgmuligheder der er i den enkelte kategori.

9. TEORETISKE PROBLEMER I FG OG FORHOLDET TIL TILGRÆNSENDE DISCIPLINER

Hvis det pragmatiske, sproget som instrument for kommunikation, skal være udgangspunktet for sprogets opbygning, rejses der et grundlæggende spørgsmål: hvordan er forholdet mellem sprogets indhold og funktioner og vores ikke-sproglige opfattelse af verden? Denne problemstilling hænger nøje sammen med spørgsmålet om menneskets generelle opfattelse af omverdenen. Det er klart, at verden ikke hænger sammen på den måde, vi opfatter det på; vores forståelse er en tolkning, som i sidste ende er afhængig af vores biologiske udstyr. Andre dyrearter tolker anderledes. Forholdet verden/humant sprog er en deldisciplin inden for den tværvideenskabelige forskningsretning:

Kognitiv videnskab. Målet er at udforske det kognitive apparats virkemåde; inden for sprog specielt de kognitive strategier, som mennesket benytter i tænkning, lagring af information, interpretation og produktion af ytringer. Cf. hvordan Dik forestiller sig modellen af en natursprogsbruger (afsn.6). Forskellen mellem kognitiv og funktionel lingvistik er, at sidstnævnte fortrinsvis beskæftiger sig med sprogstrukturer i relation til intersubjektiv kommunikation, mens kognitiv lingvistik tager sig af de mentale strukturer og processer som sådan. Berøringsfladen er ret stor. Et problem, der har tilknytning hertil, er spørgsmålet om, i hvor høj grad der er analogi mellem verden og sprogs indhold/funktioner.

Ikonicitet. Dette er forestillingen om, at sproglige strukturer er ligedannede med strukturer, som vi opfatter dem i den ikke-sproglige verden. Dette har noget at gøre med opfattelsen af den kognitive relation i sproget. Fx vil det blive opfattet som udslag af ikonicitet, at man normalt gengiver rækkefølgen af begivenheder ved en sprogligt analog rækkefølge, fx: Jeg kom, jeg så, jeg sejrede. Det nævnte eksempel kan virke meget rimeligt; men ikonicitet er en teoretisk endnu ret uafklaret forestilling om indholdsorganisation i sproget, som nok skal omgås med nogen forsigtighed (cf. Engberg-Pedersen et al.).

Universelle kategorier og typologi. Universalieforskning beskæftiger sig med hypotesedannelse over, hvad der er fælles for alle sprog, og sprogtypologi beskæftiger sig med de grammatiske strukturer, der er fælles for alle eller mange sprog, uafhængigt af disse sprogs indbyrdes slægtskab. Berøringsfladen til FG ligger i, hvad der overhovedet gøres til genstand for sproglig strukturering og således, hvad der udgør de sproglige funktioner.

Jo mere overordnede funktionerne er, jo mere er man berettiget til at anse dem for universelle. Således er der næppe tvivl om, at den ideationelle, den interpersonelle og den tekstuelle funktion er fælles for alle sprog (cf. afsn.2). For mindre overordnede funktioner kan man dog spørge sig selv, hvor universelle de er. Besvarelsen af dette spørgsmål afhænger noget af, hvor alvorligt man tager det enkelte sprogs strukturer. Er fx temporalitet en universel funktion? Enten kan man som trosartikel gå ud fra, at det er den; det, der skal beskrives er, hvordan denne temporalitet kommer til udtryk i det enkelte sprog, hvad enten dette nu er ved tempusbøjning, ved tidsangivelser eller andet.

Eller også kan man gå ud fra det enkelte sprogs tegn og tegnkonstruktioner. Disse består af et udtryk og et indhold, som er bundet sammen i og med, at de tilsammen udgør tegnet. Tegnet har et afgrænset indhold, en indholdsform eller -struktur, som ikke uden videre er sammenfaldende med en indholdsform i et tegn i et andet sprog. Hvis man fx slår ordet 'mening' op i en dansk-engelsk ordbog, får man tilbudt 'opinion', 'sense', 'meaning', 'idea', 'object', 'intention'. Hvis man så slår 'sense' op den anden vej, får man 'sans', 'fornuft', 'mening', 'betydning'; det viser, at indholdsudskæringen i 'mening' hhv. 'sense' ikke er den samme. Hvis man overfører denne tankegang på grammatiske tegn alene, må man erkende, at det grammatiske system er forskelligt for forskellige sprog: eftersom kinesisk ikke har en bøjning eller en anden grammatisk struktur til at udtrykke tempus, så er tempus ikke en grammatisk funktion på kinesisk. Det er ikke det samme som at sige, at temporalitet ikke kan udtrykkes på kinesisk; det kan man udmærket fx med tidsadverbialer, hvis man altså vil. På sprog med tempusbøjning skal man udtrykke tempus for hver eneste sætning.

At mennesket tænker eller kan tænke i temporalitet, hører under beskæftigelsen med det kognitive; om tempus/temporalitet er en del af den grammatiske struktur, er et spørgsmål for funktionel grammatik. Men det er som sagt et spørgsmål om standpunkt, hvor universelle man opfatter de grammatiske funktioner. Dels er det et spørgsmål om, hvor alvorligt man tager det sproglige tegn som en struktureret enhed både på udtryks- og på

indholdssiden; dels er det et spørgsmål om, hvor lang man mener vejen er fra det menneskelige koncept af et aspekt ved omverdenen til det sproglige indhold: genspejles konceptet temmelig råt i det sproglige indhold, eller lægger sprogets egen strukturering sig abstraherende imellem med tegnets indhold? I sidste tilfælde kommer de menneskelige koncepter af verden til at danne substans for det enkelte sprogs formning i tegnindhold. Denne opfattelse af en tvedeling i indholdsform og indholdssubstans (og det samme på udtrykssiden) har tradition i københavnsk sprogvidenskab i efterfølgelse af Hjelmslev og hans glossematiske skole (cf. Hjelmslev 1966: 44ff).

At man tror på, at det enkelte sprog har sin egen grammatiske strukturering af virkeligheden, overflødiggør ikke typologien. Det er stadigvæk interessant for en funktionel tankegang, hvilke indhold der over en bred bank gøres til genstand for grammatisk strukturering. Den typologiske samling og ordning af funktioner kan så betragtes som en slags substans for det enkelte sprogs strukturering: hvilke grammatiske strukturer benytter det sig af, og hvordan udnytter det samspillet mellem de eksisterende strukturer i sproget?

Det sidste synspunkt kaldes sprogøkonomi, og det er ret relevant for et studium af det enkelte sprogs grammatiske funktioner. Grammatikken er på den ene side dybt relationel i sin sproginterne opbygning: et antal grammatiske elementer står i paradigmatiske og syntagmatiske relationer til hinanden. Her er det afgørende, hvor mange elementer der er i de forskellige paradigmer, og hvilke syntagmer de kan indgå i. Funktionerne, indholdet af elementerne og deres faste grammatiske syntagmer, er både sproginterne, qua indholdsformerne, og fungerer samtidig udadtil i kommunikationen mellem de deltagende partnere om et sagsforhold.

De grammatiske kategorier har det med at blive tingsliggjorte i vores opfattelse, dvs. løst fra deres relationelle indbinding i et bestemt sprogsystem. Det skyldes, at kategorierne som oftest er "squinting", skelende; dvs. at man har skelet fra et sprogs struktur til et andet og overført navnene på kategorierne fra sprog 1 til sprog 2 på basis af en vis lighed, uanset de relationelle indgrænsninger i det enkelte sprog. Således overfører man ofte sin opfattelse af en kategoris funktion, fx subjekt, til en kategori på andre sprog, blot fordi den hedder det samme. Hvis man fastholder indholdsformernes betydning for sprogbeskrivelsen, er den funktionelle analogi fra sprog til sprog på ingen måde givet.

Grammatikalisering. Som sidste lingvistiske disciplin af interesse skal nævnes grammatikalisering. Her beskæftiger man sig dels med udviklingen fra leksikalsk element til grammatisk element, dels med omfortolkning af eksisterende grammatiske strukturer. Begge dele har funktion og indhold som basisanskuelser. Man har med denne disciplin taget fat på en evolutionær indfaldsvinkel, som Givón efterlyste det (afsn.5).

10. KORT KARA KTERISTIK AF TRE HOVEDFIGURER I FG

I min fremstilling har jeg har stort set holdt mig til tre hovedforkæmpere for det funktionelle paradigme. Nu vil jeg kort karakterisere deres arbejde.

Simon Dik har skabt en typologisk og hermed tværsproglig generativ indholdsgrammatik på syntagmatisk basis. Den er typologisk ved at ind-
drage ca. 80 sprogs grammatiske strukturer i systemet, og den prætenderer at være universel. Det er en indholdsgrammatik i og med, at den forestiller sig, at indholdsstrukturene genereres først som de "underliggende" strukturer for udtrykket, der opsøges efter indholdsgenereringen. Dette står i modsætning til den sprogopfattelse, der ser indhold og udtryk i det sproglige tegn som koeksistente: den ene side er der ikke før den anden. Eftersom sprog tydeligvis er meget forskellige på udtrykssiden, også i deres fordeling af indhold på udtrykselementer, må en universel generativ grammatik også af praktiske grunde være en indholdsgrammatik. Hvordan udtrykket i de enkelte sprog bliver koblet sammen med indholdet, forbliver trods mange detaljerede regler noget utydeligt i grammatikken. Det grammatiske system begynder sin genererende vej bottom up ved leksikonelementerne. Det pragmatiske valg af dem er givet på forhånd. Valget består primært i et verbum (prædikat), samt nogle termer, (sætningsled), som skal mætte verbets valens. Denne grundkonstruktion går så igennem et grammatisk system, en slags "samlebånd", som Dik også selv kalder det. Her tillægges den ene grammatiske indholdskategori efter den anden til konstruktet, fx aspektualitet, temporalitet, modalitet, illokution. Ind imellem disse funktionstillæg, som mest er ideationelle og interpersonelle (det er dog ikke Diks termer), sker der også en tilvækst af mere tekstuelle funktioner. Tilvæksten foregår således, at den forrige konstruktion hele tiden bliver skopus for (dvs. indbefattet under) det nye indholdstillæg. Slutproduktet er en ytring, der også indeholder en del pragmatiske funktioner i den underliggende grammatiske struktur.

Det er altså et indholdsgrammatisk system, der hævder at dække alle sprog på den måde, at de grammatiske kategorier, systemet har, hævdes at være universelle. Om det er rigtigt i praksis, må stå hen; det kommer i nogen grad an på, hvor bredt man vil opfatte et sprogs grammatiske strukturer. Hvis temporalitet under alle omstændigheder er del af grammatikken, er de kinesiske tidsadverbialer med som udtryk herfor; hvis kun tempusbøjning betragtes som grammatisk struktur, er de kinesiske tidsadverbialer kun med som en type adverbialer på samme niveau som så mange andre typer. – Men i hvert fald findes der sprog med grammatiske kategorier, som ikke er indeholdt i dette system.

Som alle meget eksplicitte systemer skærer det hjørner af. Det alvorligste hjørne er, at der, fordi grammatikken er lagt an som et syntagmatisk tilvækstsystem, ikke er plads til den paradigmatiske dimension. Dette skyldes sandsynligvis bl.a., at systemet skal være universelt. Et paradigme er afgrænset af antallet af medlemmer, men dette vil være forskelligt i forskellige sprog. Systemet arbejder med underliggende strukturer og overfladestrukturer. Det minder noget om klassisk TG, men forskellen er, at dybden/det underliggende hos Dik er funktioner, altså indholdsstrukturer, der i overfladen har fået en udtryksstruktur.

Dik har forårsaget en ret stor skoledannelse især i Holland (han er selv nederländer), med en mere kritisk deltagelse især fra belgisk, men også i nogen grad fra dansk og anden side. Hans arbejde har stor typologisk interesse og som sådan også interesse for studiet af et enkelt sprog i en typologisk ramme.

M.A.K. Halliday er englænder, men har i mange år arbejdet i Australien. Han laver funktionelle beskrivelser kun af engelsk. Han er også systembygger, ligesom Dik, på den måde at han giver alt en bestemt plads i et overordnet system. Bindingen til kun ét sprog giver ham imidlertid den fordel, at han kan lave ret udtømmende lister over faktiske valgmuligheder i sproget inden for alle de funktioner, han omtaler. Hans grammatik, kaldet systemisk-funktionel grammatik, er kraftigt paradigmatiske i sit koncept. Grundfunktionerne har jeg beskrevet under afsnit 2. Resten af funktionerne kan betragtes som udspecificerede underordnede muligheder under de tre hovedfunktioner. Til gengæld er hans system på ingen måde generativt; der siges intet om, hvordan valgene igennem netværket kommer til at foregå i det enkelte tilfælde, hvordan valgene påvirker hinanden, og hvordan det valgte føjes sammen i et syntagma.

Halliday er altså ikke universalist. Til gengæld forestiller han sig en række praktiske eller anvendte sproglige formål, som en sådan anlagt grammatik kan bruges som redskab til. Det har han ret i: det er valgene, der konstituerer de mange genrer og underkategorier inden for tekster som sådan. Halliday skærer også hjørner af ved sit systembyggeri. Det er bare nogle andre end Diks. Som sagt bliver der ikke så meget ud af behandlingen af den syntagmatiske dimension. Han har det måske også med for hårdttrukne interpretationer af grammatiske fænomener, til glæde for en vis systemæstetik. Det er en groft, systembyggere har det med at falde i: alt skal falde i hak med et mindre antal velafgrænsede faktorer inden for systemet.

Også Halliday har dannet en omfattende skole, især i England og Australien. Men hans tilhængere består ikke fortrinsvis af teoretiske lingvister af den systemorienterede art; hans tilhængere er meget tekst- og diskursorienterede. Dette falder helt i tråd med hans eget syn på formålet med systemisk-funktionel grammatik: dens fokus er at analysere autentiske produkter af sociale interaktioner, nemlig tekster, set i relation til den kulturelle og sociale kontekst, som de udføres i (Eggins 1994:1). Som han selv siger om formålet med sin 1985-bog: det er at forstå kvaliteten i tekster: hvorfor en tekst betyder det, den gør, og hvorfor den bliver vurderet, som den bliver (Halliday 1985:xxx).

Givón er fra vestkysten i USA. Han bygger ikke systemer, han skriver om forskellige funktioner, således som de er iagttaget og beskrevet i forskellige sprog. Det bygger han så nogle almene forestillinger om grundlæggende oversproglige funktioner op over. Da han ikke er systembygger, beskæftiger han sig heller ikke så meget med, hvordan de enkelte funktioner er relateret til hinanden i sproget. Det gode ved *Givón* er, at han, fordi han ikke laver et system, har langt mere råderum til almene betragtninger om grundproblematikkerne ved sprog og deres beskrivelse. Man får mange fornuftige ting at vide undervejs, når man læser ham. Han er meget skarp i sin kritik af det formelle paradigme; dette skyldes givet TGs yderst stærke stilling og en tilsvarende kraftig lobby i USA. De europæiske funktionalister er mere afdæmpede; som sagt har funktionalismen også siden oldtiden haft en ret selvfølgelig, men måske mere ureflekteret position i den gamle verden.

I Københavnsområdet er der i de sidste fem års tid vokset en kreds af tværfaglige og tværinstitutionelle lingvister frem, som interesserer sig for

det funktionelle standpunkt. De har et særstandpunkt, hvis inspirationskilder tilsammen godt kan virke lidt paradoksale. Foruden inspiration fra det funktionelle paradigme efterfølger man Hjeltslev på et bestemt punkt. Som ekstrem strukturalist betragtede han intrasproglige strukturer i deres egenskab af relationer som den sande forskningsgenstand, og han kan derfor slet ikke betragtes som funktionalist. Men man har overtaget ideen om indholdsformerne som betinget af det enkelte sprogs relationer: hvordan er indholdsudskæringerne af substansen i de enkelte tegn og tegnkombinationer? Hvis man samtidig inddrager tegnenes referens- og anden brugsværdi, kan dette synspunkt imidlertid godt kombineres til en funktionel synsvinkel.

En af parolerne hos Dik er, at man skal tage sprog alvorligt (nemlig i forhold til, hvad det bruges til); i København gør man det på en lidt mere kompliceret måde end Dik: før man udtaler sig om, hvilke funktioner et sprog har, skal man tage dette enkelte sprogs indholdsformer og dermed indholdssyntaks alvorligt. Funktioner er ikke nødvendigvis universelle.

NOTER

- 1 Punkterne og hovedtankegangen er Givóns, men jeg har tilføjet forskelligt af forklarende art til Givóns udsagn.
- 2 Læg mærke til, at det anførte er set ud fra en funktionalists opfattelse af transformationsgrammatikken; en transformationsgrammatiker kan godt have et noget andet syn på de kritiserede punkter, cf. Fanselow og Felix (1987:93-100).
- 3 Fodnote 1 gælder *mutatis mutandis* også for beskrivelsen af Diks anskuelser.

LITTERATUR

Litteraturlisten begrænser sig til den af mig direkte benyttede litteratur. Den faktisk foreliggende litteratur er meget omfattende. De med * forsynede angivelser kan betragtes som hovedværker hos de omtalte funktionalister og samtidig indførende litteratur, hvorfra man søge sig en videre vej.

- Bolkestein, Machteld (1993): General Ideas of Functionalism in Syntax. I Joachim Jacobs, Arnim von Stechow, Wolfgang Sternefeld, Theo Vennemann (eds): *Syntax. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. Vol.I. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- *Dik, Simon S. (1989): *The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause*. Foris: Dordrecht.
- Eggins, Suzanne (1994): *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. London: Pinter Publishers.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (under udg.): *Content, Expression and Structure: Studies in Danish Functional Grammar*.
- *Fanselow, Gisbert og Sascha W. Felix (1987): Sprachtheorie. *Eine Einführung in die generative Grammatik. 1. Grundlagen und Zielsetzung*. UTB 1441. Tübingen: Francke.
- *Givón, Talmy (1979): *On Understanding Grammar*. London: Academic Press.
- *Givón, Talmy (1984): *Syntax. A Functional Typological Introduction*. Volume I. Amsterdam: John Benjamins.
- *Halliday, M.A.K. (1985): *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Hjelmslev, Louis (1966): *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København: Akademisk Forlag.
- Siewierska, Anna (1991): *Functional Grammar*. London – New York: Routledge.
- Thompson, Sandra A. (1992): Functional Grammar. I William Bright (ed.): *International Encyclopedia of Linguistics*. New York – Oxford: Oxford University Press.